

Концептуальний підхід П.Г. Редкіна до психології вчителя

М.Т. Дригус

кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

У статті вперше проаналізовано концептуальний підхід до психології вчителя видатного вітчизняного вченого П.Г. Редкіна. Розкрито розуміння вченим сутності професійної діяльності вчителя в контексті ідеї розвитку, саморозвитку та самовдосконалення; представлено технологію ефективності вчителя як суб'єкта професійної діяльності та формування його професійної компетентності.

В статье впервые проанализирован концептуальный подход к психологии учителя выдающегося отечественного ученого П.Г. Редкина. Раскрыто понимание ученым сущности профессиональной деятельности учителя в контексте идеи развития, саморазвития и самосовершенствования; представлена технология эффективности учителя как субъекта профессиональной деятельности и формирование его профессиональной компетентности.

In the paper there has been analyzed for the first time the conceptual approach of the outstanding domestic scientist P.G. Redkin to psychology of a teacher. The understanding by the scientist of main point of the professional activity of a teacher in a context of idea of development, self-development and self-improvement has been revealed; the technology of efficiency of a teacher as subject of the professional activity and formation of his professional competence has been presented.

Ключові слова: особистість, розвиток, саморозвиток, самовдосконалення, свобода.

Постановка проблеми

Аналіз історичної ретроспективи вітчизняної психологічної науки свідчить про те, що фундаментальні її надбання й до нині залишаються поза контекстом сучасного психологічного знання. Це в першу чергу стосується видатного вітчизняного вченого Петра Григоровича Редкіна, який на початку 60-х років XIX ст. створив перший концептуальний підхід до психології вчителя. Проте його ім'я, як і творча спадщина, досі залишаються в забутті. Незважаючи на півторасотлітню часову дистанцію, бачення Редкіним проблеми психології вчителя вражає своєю глибиною, багатомірністю та набуває особливої значущості у сучасний період модернізації вітчизняного освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Останні дослідження в контексті роз-

криття психологічної системи П.Г. Редкіна предметом свого аналізу мали проблему створення вченим першої вітчизняної концепції освіченості, а також розгляд розробки ним проблеми взаємовідношення між вихованням і розвитком особистості та освітою. Результати цього дослідження висвітлені в монографічному науковому виданні [8].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз стану розробки психології вчителя у творчій спадщині П.Г. Редкіна вперше був здійснений автором і знайшов своє розкриття в репрезентації поглядів вченого на становлення особистісної ефективності у професійній діяльності вчителя [2]. Водночас проблема архітектоніки концептуального підходу П.Г. Редкіна до психології вчителя залишилася поза контекстом викладу.

Формулювання цілей статті

Мета статті – здійснити аналіз концептуального підходу до проблеми психології вчителя, розробленого видатним вітчизняним ученим П.Г. Редкіним.

Виклад основного матеріалу дослідження

Центральне місце в концептуальному підході П.Г. Редкіна до проблеми психології вчителя займає проблема розвитку. Ідея розвитку, саморозвитку та самовдосконалення як іманентна сутність «прогресу людини» проймає весь зміст його концептуального підходу. У цьому сенсі концептуальний підхід П.Г. Редкіна споріднений із системою К.Д. Ушинського, про яку Г.С. Костюк у свій час зауважував: «Ушинський генетично підходив до психічних процесів. Ідея розвитку психіки виразно проходить через всю його психологічну систему» [3, с. 8].

Вважаючи домінантною для кожної людини ідею «постійного прогресу», учений підкреслює особливу її значущість для вчителя. «Якщо взагалі свідоме життя немислиме, неможливе для людини без постійного прогресу, – міркує Редкін, – то особливо немислиме без нього життя вчителя, прямим призначенням якого є пробуджувати в інших таке саме свідоме життя; неможливе без невинного зародження й розвитку нового життєвого зерна, без живого внутрішнього спонукання до саморозвитку та самовдосконалення, без постійного поступального руху вперед разом із загальним життям людства, що вічно розвивається» [5, с. 225]. Тут учений дає містку характеристику прогресивних особистісних змін:

- динамічна, часова складова – безперервність: «постійний прогрес», «невпинне зародження і розвиток», «постійний поступальний рух»;
- якісна характеристика розвитку: розширення спектра розвитку – поява нових його ліній, «нового життєвого зерна»; наявність внутрішньої спонукальної детермінації – «живого внутрішнього спонукання»; результативна складова у спрямо-

ваності розвитку – «постійний поступальний рух уперед».

Показово, що П.Г. Редкін чітко задає парадигму прогресу в професійній діяльності вчителя і його вектор: від розвитку до саморозвитку та самовдосконалення.

Редкін піднімає проблему формування професійної компетентності вчителя. Останньому дається точний компендіум професійних знань, показується необхідна «наповнюваність» професійної компетентності. Ураховуючи той факт, що на початку 60-х років XIX ст. специфіка професійної підготовки вчителя лише почала окреслюватися, наукові розвідки П.Г. Редкіна стали явищем непересічним, першим вітчизняним досвідом побудови системи професійної підготовки вчителя. Учений включає в професійну компетентність учителя, крім спеціальних, ще й загальні заняття, знання вчителем загальних предметів. Він розглядає потребу в загальних заняттях як у контексті освіченості людини, так і в контексті освіченості вчителя як суб'єкта професійної діяльності: «На заняття загальними предметами, тобто предметами не спеціальної, а загальної освіти, а також на читання загальних політичних і літературних журналів, залишитися чи не стільки часу, щоб, за уміння читати *не багато чого, але багато, не оминати увагою жодної видатної події, факту, явища у світі, у житті наук і мистецтв, гідних бути відомими всякій людині, що має хоч якесь право називатися людиною освіченою, сучасною, а тим більше вчителем*, на якого оточуючі звикли дивитися як на людину *передову*, або, принаймні, від якого звикли вимагати, щоб він був у своєму середовищі представником освіченості, і за невиконання цієї вимоги втрачає до нього будь-яку повагу» (курсив наш. – М.Д.) [5, с. 228].

У наведеному вище фрагменті Редкін конкретизує концепт «освіченості». Він дає понятійний континуум знанневої компетентності – «не випустити з уваги жодної видатної події, факту, явища» – освіченої людини та розкриває її змістовий аспект: «у світі, у житті наук і мистецтв».

Тут виразно окреслюється той рівень, якому має відповідати освічена людина не тільки в когнітивному, знаннєвому, а й у моральному вимірі – це знання, «гідне бути відомим». І якщо кожен, на думку Редкіна, повинен бути людиною освіченою, сучасною, то цей імператив повинен стати невід’ємним атрибутом учителя. Учений стверджує, що освіченість – це іманентна сутність учителя як «людини передової». Учитель, який не виконав цієї неодмінної вимоги соціуму, втрачає, на переконання Редкіна, «всяку пошану» до себе. Він дає інтерперсональну проекцію сприймання соціумом вчителя як людини і професіонала та його відносин у системі «учитель – довкілля».

З огляду на це П.Г. Редкін застерігає вчителя від можливих труднощів на його професійному шляху. Учений звертає увагу вчителя на зовнішні та внутрішні детермінувальні причини, що можуть перешкоджати йому «бути вірним до кінця своєму прямому покликанню». Це – «спокуса сутності, марносластва», «болото розумового застою», «самовдоволеність».

У зв’язку з цим предметом пильної уваги Редкіна стає специфіка ефективності вчителя як суб’єкта професійної діяльності. Цінність концептуального підходу вченого полягає в тому, що він дає чіткі орієнтири для побудови ефективної вчительської діяльності. Розкриття цієї проблеми він строго поділяє на частини, послідовно показуючи вчителю чіткі стратегії продуктивної роботи. Редкін дає передусім оптимістичне настановлення вчителю щодо антиципації ефективного результату його діяльності. Поза тим, витончена психологічність вченого виявляється насамперед у його ідеї цілепокладання. Він підкреслює: «Уживати не більше засобів, ніж скільки саме потрібно для досягнення певної мети – ось те мудре правило, за точного виконання якого неможливе стає можливим; відбуваються чудеса в житті, в мисленні та дійсності. Для вчителя ж головна мета – це його вчителювання» [5, с. 228].

Услід за позитивним цілепокладальним

імпульсом, Редкін розкриває наступну складову діяльності – змістову, знаннєву. Для вчителя, на думку вченого, «справа найпершої необхідності оглянути й *абсолютно дізнатися, в цілому й у всіх частинах, поле*, визначене йому для обробітку власним його званням і покликанням, і, не переступаючи за межі своїх володінь, панувати в них, як личить повному господареві, *обізнаному, діяльному, досвідченому й розсудливому*» (курсив наш. – М. Д.) [5, с. 228].

Зазначимо, що якісна характеристика вчительської діяльності, або вчителювання (за визначенням Редкіна) супроводжує ледве не кожен аспект його аналізу. Так, учений говорить не лише про необхідність знань, про постійне навчання як виконання вчителем своїх функцій, а й про «панування» його у своїх володіннях, тобто підкреслює активну позицію вчителя. У разі додержання цих умов продуктивна діяльність учителя дістає своє відтворення в його особистісних та професійних якостях – «повний господар», «обізнаний, діяльний, досвідчений і розсудливий». Така особистісно ефективна діяльність, пов’язана, за Редкіним, із посиленням відповідних інтенцій учителя, з активізацією емоційної, когнітивної та регулятивної сфер його особистості. «Ця діяльність хай наповнить його життя, хай рухає його серцем, розумом і волею, хай збуджує кожну найменшу фібру його сил! Якщо тільки захоче, він, то, без сумніву, знайде і в так званих тісних межах училища, учительського звання взагалі, таку велику кількість матеріалів для опрацювання, що їх стане йому на все життя», – підсумовує вчений [5, с. 228].

Редкін показує себе і як вправний дидакт, даючи вчителю звід дидактичних обов’язків, розкриваючи «покроково» секрет педагогічної майстерності. Учений пише: «*Опанувати цей матеріал, як личить майстру своїй справі; обробити його за всіма сучасними вказівками науки; дізнатися або знайти найкращий спосіб передавання, повідомлення учням своїм цього матеріалу в такому обробленому ви-*

гляді і, нарешті, *здійснювати це передавання з можливою легкістю і простотою*, – у цьому й полягає найперший обов'язок учителя, що рухає вперед його працю, благословення його діяльності, запоруку її успіху» (курсив та певна зміна просторового розташування тексту наші. – М.Д.) [5, с. 228-229].

У наведеному фрагменті не просто дається перелік дидактичних правил навчання; а й – головне – розкривається психологічно значуща проблема ефективності діяльності вчителя як суб'єкта професійної діяльності. Якісні характеристики проймають майже кожен аспект у зводі правил учительської праці: вправне опанування вчителем навчальним матеріалом – він «майстер своєї справи»; навчальний матеріал повинен бути опрацьований на рівні сучасної науки – «за всіма сучасними вказівками науки»; повідомлення навчального матеріалу повинно здійснюватися тільки «найкращим способом»; технологія його викладу – «з можливою легкістю і простотою», що може бути лише за умови майстерного володіння вчителем методичними прийомами та методикою викладання в цілому.

Відтак, учений здійснив всебічний психолого-педагогічний аналіз ефективної педагогічної діяльності, «її успіху», що забезпечується єдністю двох її аспектів: ефективністю вчительської діяльності загалом і, зокрема, особистісною самоефективністю вчителя в ній – «що рухає вперед його працю». Що ж потрібно для досягнення такої ефективності та за якої умови буде збережена єдність двох названих її аспектів? Редкін дає чітку відповідь на це запитання: «...Для цього необхідно, щоб учитель і знав набагато більше, і вмів зробити набагато краще, ніж його учні; щоб він був для них зразком усього кращого і в розумовому, і в моральному сенсі. А цього не можна досягти йому інакше, як дотримуючись народної нашої заповіді: «Вік живи, вік учись!» [5, с. 229]. Тут учений також характеризує вчителя як суб'єкта професійної діяльності: показує якість його знань і професійних умінь – щоб він

«знав набагато більше, і вмів зробити набагато краще», еталонність інтелектуальної та моральної сфери особистості – був «зразком всього кращого і в розумовому, і в моральному відношенні». І досягти цього можна, на думку вченого, тільки за невинної самоосвіти, неухильного самовдосконалення вчителя.

Однією з ключових проблем, розкриттю якої Редкін приділяє особливу увагу, є проблема, означена вченим як «особистість учителя». У цій проекції він розкриває професійний образ учителя. Оцінна характеристика професійного образу вчителя, що дається Редкіним, є по суті першою спробою створення «Я-концепції» вчителя у вітчизняній психології [6]. Причому, синтез різних особистісних аспектів екстраполюється в ній на ознаки продуктивної професійної діяльності вчителя. Він чітко вирізняє такі психологічні лінії особистості продуктивного вчителя [6]: гармонійне поєднання особистісних «внутрішніх якостей» свідчить про те, «що цей учитель є дійсно добрий вчитель»; багатобічність і різноманітність вияву професійних здібностей – «сукупність усіх розумових і моральних вчительських здібностей». Учений не тільки констатує наявність цих здібностей, а й говорить про їх реальний прояв у вчительській праці, що забезпечує її результативність – «розкриваються і приносять плоди у здійсненні вчительського звання»; розглядає потребно-мотиваційну сферу вчителя у цілепокладальному вимірі: «єдиний принцип усіх прагнень вчителя, спрямованих до виховання і навчання дітей і юнаків»; зазначає не просто наявність покликання у вчителя, а дає його якісну характеристику як найвищого рівня прояву ціннісного, смислотвірного виміру: «така повна, досконала жива відданість своєму покликанню, яке вчитель вважає чимось священним».

Даючи психологічний абрис особистості вчителя, Редкін антиципіює ідею особистісної свободи. Звернення до наукових розвідок кінця ХХ ст., у яких розкривається психологічний зміст особистісної

свободи, показало, якою мірою збігаються смислові лінії «Я-концепції» вчителя П.Г. Редкіна з психологічними особливостями особистісної свободи, аналіз якої здійснений Г.О. Баллом [1]. Учений, спираючись на концепцію А. Маслоу [4], виділяє серед компонентів особистісної свободи такий її компонент, як потреба в самоактуалізації, «наявність «справи життя», якій віддана людина і якою опікується більше, ніж захистом свого Я», наголошуючи на її панівній ролі. Це майже голографічно збігається за смислом зі сказаним Редкіним стосовно відданості вчителя своїй справі: «Жива відданість своєму покликанню, яке вчитель вважає чимось священним, якому він хоче служити людству більш, ніж самому собі, і в якому бачить завдання свого життя; такий-то прояв всієї індивідуальної здатності вчителя, забуття самого себе у своїй справі...» [6, с. 282]. Примітно, що ідея особистісної свободи є однією з визначальних як у сучасній вітчизняній, так і зарубіжній психології [1; 7]. Необхідно наголосити на універсальності підходу, розробленого П.Г. Редкіним.

Його ідеї важливі не лише для вузькопрофесійної спрямованості, а мають характер інваріативності та значущі для оптимізації професійної підготовки майбутніх спеціалістів незалежно від профільного спектру.

Висновки

У статті розглянуто концептуальний підхід до психології вчителя видатного вітчизняного вченого П.Г. Редкіна. Розкрито розуміння вченим сутності професійної діяльності вчителя у контексті ідей розвитку, саморозвитку та самовдосконалення. Його погляди на зміст ефективності вчителя як суб'єкта професійної діяльності, формування його професійної компетентності та здійснений ним абрис особистості продуктивного вчителя з необхідністю вимагають свого включення до актуального простору психологічного знання з метою вдосконалення сучасної фахової підготовки.

Перспективи подальшого дослідження цієї теми передбачає аналіз соціальної детермінації ефективності професійної діяльності вчителя, яку означив П.Г. Редкін.

Література

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г.О. Балл. – Рівне : Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
2. Дригус М.Т. До проблеми становлення особистісної ефективності вчителя (ретроспективний аспект) / М.Т. Дригус // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. : Фенікс, 2013. – Т.ХІІ. – Вип. 16. – С. 121–128.
3. Костюк Г.С. Передові ідеї в психологічній спадщині К.Д. Ушинського / Г.С. Костюк // Психологічна спадщина К.Д. Ушинського / за ред. Г.С. Костюка. – К. : Радянська школа, 1963. – С. 3-25.
4. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – С.-Пб. : Питер, 2006. – 352 с.
5. Редкин П.Г. Век живи, век учись! / П.Г. Редкин // Учитель. – №5. – 1863. – С. 225-229.
6. Редкин П.Г. Личность учителя / П.Г. Редкин // Учитель. – 1863. – № 6. – С. 281-282.
7. Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс, Джером Фрейберг. – М. : Смысл, 2002. – 527 с.
8. Становлення особистості школярів з різними навчальними досягненнями в онтогенетичному просторі : монографія / за ред. М.Т. Дригус. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 154 с.